

Тобакалов Ч.Б.

**КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН ӨЗБЕКСТАНДЫН САЯСИЙ-ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАНА
КООПСУЗДУК МАСЕЛЕСИНДЕГИ МАМИЛЕЛЕРИНИН ИЗИЛДЕНУУ ТАРЫХЫ**

Тобакалов Ч.Б.

**ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ВОПРОСОВ БЕЗОПАСНОСТИ В ОТНОШЕНИЯХ КЫРГЫЗСТАНА И
УЗБЕКИСТАНА**

Ch.B. Tobakalov

**HISTORY OF POLITICAL AND ECONOMIC STUDIES ISSUES SECURITY
RELATIONS KYRGYZSTAN AND UZBEKISTAN**

УДК: 947.1:973(575.2) (043.3)

Макалада Кыргызстан менен Өзбекстандын мамилелеринин изилденүү тарыхы жана саясий-экономикалык жана коопсуздук маселелери каралган.

The article deals with the study of the history of relations between Kyrgyzstan and Uzbekistan, as well as political, economic and security issues.

Кыргызстан өз алдынча эгемендүүлүккө жеткенден кийин тарыхый чындыкты объективдүү, илимий негизде түшүнүп, таанууга ыңгайлуу шарттар түзүлдү. Эгемендуулук жылдарында Кыргызстандын тарых илими сапаттуу, жаны концептуалдык-методикалык принциптерге таянган изилдөөлөр менен толуктала баштады. Кыргызстандын тышкы саясатынын ар кандай багыттарын жана мөөнөттөрүн камтыган бул эмгектер, эл аралык кызматташтыктын жана биздин өлкөбүздүн дүйнөлүк коомчулука интеграциялануу процесстерин улуттук кызыкчылыктардын негизинде иликтөөгө алгандыгы менен айырмаланат.

Кыргыз-өзбек мамилелеринин азыркы мезгилдеги өнүгүүсүн изилдөө, сөзсүз түрдө кыргызстандын жана чет элдик окумуштуулардын эмгектеринде орун алган илимий материалдарды колдонуу менен түздөн түз байланыштуу.

Каралып жаткан маселеге арналган илимий адабияттарды бир нече негизги тизмекке бөлсө болот.

Биринчи тизмекке Кыргызстандын окумуштууларынын эмгектери кирет. Бул илимий эмгектерде республиканын тышкы саясатынын калыптанышы, пайдубалынына курулушу жана өнүгүшүнө караштуу негизги маселелери каралган. Ошону менен бирге бул эмгектерде тигил же бул денгээлде Кыргызстандын өзбек Республикасы менен болгон мамилелери да каралып кеткен. Бул эмгектердин ичинен Кыргыз Республикасынын Тышкы Иштер Министрлигинин кызматкерлери А. Джекшенкулов, К. Токтомушев жана М. Иманалиевдердин аналитикалык изилдөөлөрү өтө баалуу болуп саналат.

Борбордук Азиянын интеграциясы, дүйнөлүк глобалдык факторлордун тышкы жана ички өнүгүү процесстерине тийгизген таасири А.Джекшенкуловдун эмгегинде чагылдырылган. Анда автор XX кылымдын аягындагы Борбордук Азия өлкөлөрүнүн регионалдык коопсуздугу, саясий жана экономикалык

стабилдуулуктун ар кайсыл аспектерин иликтөөгө алган.

К.Токтомушевдин монографиясында болсо биздин мамлекетибиздин тышкы саясатынын калыптанышы жана өнүгүшүнүн этаптары о.э. Кыргызстандын тышкы саясатынын түрдүү аспектилери изилденет.

Каана Айдаркулдун илимий ижгеринде кыргыздардын эл аралык мамилелеринин тарыхы жана Кыргызстандын постсоветтик доордогу тышкы байланыштары толук түрдө иликтөвгө алынган.

Кыргыз-өзбек эки тарашуу мамилелерин изилдөөгө өз мезгилинде Өзбек Республикасындагы КР атайын жана толук ыйгарымдуу элчиси катары иштеген Б.Сыдыков чон салым кошкон. Анын монографиясында эки эгемендүү мамлекеттин ортосундагы кызматташуу 1992-жылы дипломатиялык мамилелердин түзүлгөн күнүнөн баштан изилденет жана анын негизги этаптары өзгөчө белгиленген.

Б.Сыдыковдун эмгектеринде Кыргызстан менен Өзбекстан элдеринин маданий катнашынын азыркы учурдагы багыттарына жана тарыхый тажрыйбага езгече орун берилет. Бирок, биздин оюбузча, бул эмгектерде кыргыз-өзбек мамилелери бир тараптуу чагылдырылып, жалаң гана позитивдүү жактары көрсөтүлгөн.

Коопсуздук маселелерине байланыштуу контекстте каралган Кыргызстандын тышкы саясаты боюнча маселелер Н.М.Омаровдун эмгектеринде каралат. Аларда, Борбордук Азиянын эгемендүү өлкөлөрүнүн тышкы саясаты тууралуу кенен материал баяндалган.

У.Чотоновдун монографиялары чон кызыгууну туудурат. Аларда азыркы учурдагы глобалдаштыруу шарттарындагы Кыргызстандын мамлекеттик эгемендүүлүгүнүн саясий, укуктук жана социалдык-экономикалык негиздери анализденген.

А.Э. Жоробекова менен Н.К. Момошеванын биргелешкен эмгегинде Кыргыз Республикасынын 1991-2002-жылдардагы тышкы саясатынын хронографиясы берилет. Мындан тышкары А.Джоробекованын азыркы учурдагы Борбордук Азияда өтүп жаткан саясий процесстердин актуалдуу маселелерин иликтөөгө арналган илимий эмгегин белгилеп кетсек болот.

Эгемендүү Кыргызстандын тышкы саясатын гана эмес, жаны саясий шарттардын негизинде пайда болгон регионалдык кырдаалдын өзгөчөлүктөрүн эске алып каралган илимий эмгектердин катарына И.В.Волковдун монографиясын белгилей кетүү зарыл.

Ким Мун Чулдун илимий эмгегинде Борбордук Азиянын регионалдуу системасынын эволюциясынын негизги жыйынтыктары жалпылаштырылып, анализденген. Анын эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн илимге негизделген сунуштар берилген.

2005-жылкы 24-март окуяларынан кийинки Кыргызстандын башкырауу органдарында, экономикасында тышкы саясатында болуп жаткан өзгөрүү процесстерин чагылдырган көптөгөн сандагы материалдар жана документтер "Кыргызстан: год перемен" – аттуу жыйнакта орун алган. Ал, КР президентинин астындагы Эл аралык стратегиялар изилдөөлөр институту тарабынан чыгарылган.

А.Б.Байшуаковдун редакциясы астында автордук коллектив тарабынан жазылган "Стратегическая матрица Кыргызстана: ретроспектива, современность и сценарии будущего развития" - аттуу китеп чоң кызыгууну туудурат. Бул эмгекте өткөн тарыхый жолдун потенциалы жана анын негизинде мүмкүн боло турган келечектин моделдерин курууга терең анализ берүү аракети жасалган.

Кыргызстандын өнүгүү моделдеринин ар түрдүү версияларынын каралгандыгы бул чыныгы энциклопедиялык эмгектен өзөгү болуп саналат. Каралып жаткан маселенин изилдөөсүнө Н.Момошева менен А.Зеличенконун диссертациялык ипгтери өзгөчө салым кошушат.

Экинчи тизмекке өзбекстандык окумуштуулардын эмгектерин киргизүүгө болот. Аларда, Өзбек Республикасынын тышкы саясатынын маселелери жана негизги принциптери чагылдырылып, азыркы учурдагы Өзбекстандын чет элдик, аны менен кошо Кыргызстан менен болгон саясий, экономикалык жана маданий байланыштары анализденет.

А.Касымов менен И.Васькиндин монографиясында Өзбек Республикасынын эл аралык мамилелеринин приоритеттери, принциптери жана негизги багыттары көрсөтүлүп, ал өлкөнүн турмушунун тарыхый мааниси белгиленген. Мындан тышкары анын негизги дүйнөлүк жана эл аралык уюмдарга мүчө катары кирүү жолу, чет өлкөлөрдө жашаган өзбек диаспорасынын республиканын өнүгүшүнө кошкон салымы көрсөтүлгөн.

А.Алимовдун, М.Бабаходжаевдин жалпылаштырылган иштеринде жана А.Расулев, А.Бедринцев, А.Акиловдун коллективдүү эмгегинде дүйнөлүк тажрыйбага таянуунун негизинде жазылган "ачык экономика" моделинин түзүлүшүнүн контекстинде мамлекеттерди реформалоонун логикасы менен этаптары көрсөтүлүп, өзбекстандын дүйнөлүк чарбасына болгон интеграциясынын факторлору, түпкү себептери ачылган. Мындан тышкары Республиканын эгемендүүлүк шарттарында тышкы саясатынын концепциясынын түзүлүшүнүн процесси изилденген.

Өзбекстандын Эл аралык коомчулукка ээлеген геосаясий ордун өзүнүн изилдөөсүндө Г.И. Каримова чагылдырган. Мындан тышкары, глобалдуу эконо-

микасына байланыштардын өнүгүшүн жана негизги тенденцияларын анализдеп, өзбекстандын рынок мамилелеринөөтүү өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн.

Үчүнчү тизмекке жакынкы жана алыскы чет элдик окумуштуулардын монографияларын жана макалаларын киргизсек болот. Алар, Борбордук Азияда өтүп жаткан саясий, социалдык-экономикалык процесстердин изилденишин жана улуу державалардын бул чөлкөмгө болгон кызыкчылыктарын иликтөөгө арналган.

Анын арасынан Ю.В. Косов менен А. Горопыгиндин илимий эмгегин белгилей кетсек болот. Бул эмгекте КМШнын эл аралык мамилелери тууралуу толук түшүнүк берилип, постсоветтак мейкиндиктеги конфликттерди чечүү проблемасына өзгөчө көңүл бурулган.

Ошентип, азыркы учурда эгемендүү Кыргызстандын чет элдик мамлекеттер менен болгон ар тараптуу тышкы байланыштарынын өнүгүү жана калыптануу тажрыйбасын чагылдыруунун тарыхнаамелик негиздери нукка салынган. Аны менен кошо анча терең эмес, үстүртөн каралган маселелердин бир тобу бар.

Алгачкы кезекте бул Кыргыз Республикасы менен Өзбек Республикасынын ортосундагы кызматташыкка караштуу маселелер. Ушунун негизинде азыркы учурга чейин эгемендүүлүктүн жылдарындагы кыргыз-өзбек өз ара кызматташтыгы толук комплекстүү түрдө изилдене элек деп тыянак чыгарса болот. Илимий изилдөөлөрдүн чегинен тышкары калган бир топ кеңири маселелердин тобу көмүскөдө сакталып калууда.

Коюлган маселелердин актуалдуулугуна байланыштуу Кыргызстан менен Өзбекстандын саясий, экономикалык тармактарда жана коопсуздук жаатындагы мамилелеринин абалына, өнүгүү процессине анализ, баа берүү, эки тараптык кызматташууну өнүктүрүү жана мамлекеттер аралык байланыштарды активдештирүү боюнча практикалык сунуштарды, пикирлерди берүү максатка ылайык болуп саналат. Мындан сырткары кыргыз-өзбек мамилелери тууралуу жогорку окуу жайлардын студенттерине жана калка жеткирүү максаты турат.

Коюлган максатка ылайык төмөнкү милдеттерди негизги алдыга коюлган маселе катары карасак болот:

- Кыргызстан менен Өзбекстандын тышкы саясий приоритеттерин ачуу;
- Каралып жаткан маселеге таандык кыргыз-өзбек мамилелеринин өнүгүү тенденциясын карап чыгуу;
- Кыргыз-өзбек эки тараптуу кызматташуунун саясий жана экономикалык өнүгүү динамикасын изилдөө;
- Эки тараптуу коопсуздук кызматташуунун негизги проблемаларын карап чыгуу;
- ар кайсыл чейрөдөгү эки тараптык мамилелердин мындан ары өнүгүшү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.
- Кыргыз-өзбек эки тараптуу кызматташуусунун негизин эки элдин тарыхый тагдырынын бирдейлиги, тили менен дининин теги бир болгондугу жана

алар интеграция процессинин күчөшүнө шарт түзө тургандыгы.

- Өзбекстан Республикасы менен болгон эки тараптык саясий-экономикалык мамилелер жана коопсуздук чөйрөсүндөгү кызматташуу Кыргызстандын Борбордук Азиядагы тышкы саясий стратегиясынын приоритеттүү багыттарынын бири экендигин далилдөө болуп саналат.

- Кыргыз-өзбек мамилелери Борбордук Азия чөлкөмүндөгү бир катар геосаясий, экономикалык жана башка факторлорго байланыштуу, приоритеттерди жана интеграциялык процесстердин маанисин эске алууда эки өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарынын камсыз болушунун негизинде ишке ашырууга болот.

Адабият:

1. Джекенкулов А. Независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе. - М., 2000; Токтомушев К. Внешняя политика суверенного Кыргызстана. - Бишкек, 2001; Иманалиев М. Очерки о внешней политике Кыргызстана. - Бишкек, 2003; Ошол эле: Центральная Азия на замке? // Аки пресс. - 2003. - №5-6.
2. Айдаркул Каана Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. – Бишкек, 2002.
3. Сыдыков Б. Кыргызстан - Узбекистан: пять лет сотрудничества, равных десятилетияю. - Ташкент, 1998; Ошол эле: Некоторые вопросы социально-культурной политики государств Средней Азии: на примере сотрудничества Кыргызстана и Узбекистана. – Ташкент, 2000.
4. Омаров Н.М. Международные отношения в эпоху глобального развития. - Бишкек, 2003; Ошол эле: На пути к глобальной безопасности. Центральная Азия после 11 сентября 2001 г. - Бишкек, 2003; Ошол эле: Внешняя политика Кыргызской Республики в эпоху "стратегической неопределенности". - Бишкек 2005; Ошол эле: Современные международные отношения и мировая интеграция. - Бишкек, 2009.
5. Чотонов У. Суверенный Кыргызстан: выбор исторического пути. - Бишкек, 1995; Ошол эле: Кыргызстан по пути суверенитета. - Бишкек, 2007.
6. Джоробекова А.Э., Момошева Н.К. Хроника внешнеполитической деятельности Кыргызской Республики (1991- 2002). - Бишкек, 2003.
7. Джоробекова А.Э. Основные тенденции и направления интеграционных процессов в Центральной Азии. - Бишкек, 2007.
8. Волков И.В. Основные проблемы геополитического положения Центральной Азии в эпоху глобализации (на примере Кыргызстана). - Бишкек, 2007.
9. Ким Мун Чул Система региональной безопасности Центральной Азии в условиях глобализации. - Бишкек, 2009.

10. Кыргызстан. Политика и экономика. Материалы и документы. Вып.3. - Бишкек, 2006.
11. Стратегическая матрица Кыргызстана: ретроспектива, современность и сценарии будущего развития.- Алматы, 2007.
12. Момошева Н.К. Становление внешней политики Кыргызской Республики (1991- 2001гг.): Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Бишкек, 2005; Зеличенко А.Л. История интегрирования Кыргызстана в международный процесс противодействия афганской наркоэкспансии (1991- 2002гг.): Автореф. дисс— канд. ист. наук. - Бишкек, 2003.
13. Парамонов В. Формирование геополитической ситуации в Центральной Азии - внешние факторы // Центральная Азия и Кавказ. - 2000. - №1(7); Холлиев А.Г. Экономические, научно-технические и культурные связи независимого Узбекистана с Великобританией и США : автореф. дисс. ... канд ист. наук.-Ташкент, 1998; Нуриддинов Э.З. Международное сотрудничество Узбекистана со странами Европы в условиях независимости: становление, развитие, проблемы: Автореф. дисс... д-ра ист. наук. - Ташкент, 2000; Су Дон Ги Становление и перспективы экономических, культурных связей Республики Узбекистан и Южной Кореи: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Ташкент, 2000; Худайкулова Л.С. Интеграция Узбекистана в мировое сообщество на примере сотрудничества с Европейским союзом 1991-1999 г. (программа ТАСИС, ТЕМПУ С): Автореф. дисс... канд. ист.наук. - Ташкент, 2002; Зиямов Н.Ш. Роль Узбекистана в развитии межгосударственного, экономического и культурного сотрудничества стран Центральной Азии (1991-2001 гг.): Автореф.- дис. ... канд. ист. наук. - Ташкент, 2002; Киргизбаев А.К. Международное сотрудничество Республики Узбекистан со странами Азии: Автореф. дисс док. ист. наук. - Ташкент, 2004; Султанов А.В. История сотрудничества Узбекистана со странами Европы в гуманитарной сфере 1991-2001 гг. (на примере Австрии, Германии, Швейцарии): Автореф. дис.... канд. ист. наук. - Ташкент, 2006.
14. Касымов А., Васькин И. Основные направления внешней политики Республики Узбекистан. - Ташкент, 1994; Каримова Г.И. Политико-экономические реформы в Узбекистане: реалии и перспективы. - Ташкент, 1995.
15. Ушакова Н. Центральноазиатское сотрудничество: направления, трансформации // Центральная Азия и Кавказ. - 2003. - №3 (27); Румер Б. Центральная Азия – десять лет спустя // Аки пресс. - 2003. - №1-2; Примбетов С. Перспективы интеграции Центральноазиатских государств // Центральная Азия и Кавказ. - 2006. - № 6 (48).
16. Косов Ю.В., Торопыгин А.В. Содружество независимых государств. Институты, интеграционные процессы, конфликты. - М., 2009.

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.